

Марија Копривица

Одељење за историју

Филозофски Факултет – Универзитет у Београду,

Чика Љубина 18–20, Београд

marija.koprivica@f.bg.ac.rs.

„ДАВАЊЕ НА ВРАТИМА“ – МИЛОСТИЊА И ХУМАНИТАРНИ РАД СРПСКЕ ЦРКВЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ*

„Блажени милостиви јер ће бити помиловани“ (Мт. 5, 7.)

Рад се бави питањем хуманитарног рада Српске цркве у средњем веку. Поред деловања болница, странопријемница сачувани су и подаци о посебном виду помоћи сиротима и убогим, који извори најчешће називају „давање на вратима“. Ради се пре свега о давању милостиње, изношењу хране, одеће и других потрепштина сиротима који су се сакупљали испред храмова. Оваква давања су могла бити свакодневна или поводом празника, а количине изношене хране су се разликовале. Иако наизглед скромна и симболична помоћ, овај вид хуманитарног рада био је обавезан у свим црквама, те је подмиривао потребе великог броја људи.

Кључне речи: *милостиња, давање на вратима храма, српска црква, средњи век, сироти.*

Милосрђе, човекољубље, добротинство, саосећајност у хришћанској вери заузимају посебно место међу врлинама. Сама Црква кроз своје активности вековима настоји да помогне својим верницима кроз свакодневна деловања не само на духовном пољу, већ и на социјалном и материјалном. Порекло харитативних делатности Цркве стоји дубоко у вези

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Човек и друштво у време кризе“ који реализује и финансира Филозофски факултет Универзитета у Београду. Овај рад је део подпројекта „Пошести на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде– глади)“ којим руководи проф. др Синиша Мишић.

са учењем Светог Писма, схватањем да се кроз чињење добрих дела слави сам Господ.¹ Добročинство је неодвојиво повезано са човекољубљем, а давање милостиње као посебна мисија Цркве негована је управо ова вредност. Утемељивач православног монаштва Василије Велики својим делом показао је у ком правцу треба развијати социјалне, здравствене и добротворне установе у оквиру манастира. Током времена издвајају се посебни видови таквог деловања, штавише, специјализоване болнице, сиротишта, лепидаријуми, домови за старе који делију под окриљем Цркве.² Развој харитативних активности Цркве није био уједначен, док су неки манастири развили праве медицинске центре болнице и стационаре, други су били усмеренији на давање милостиње и издржавање већег броја сиротих и убогих, док поједине изоловане монашке заједнице нису остваривале ближи контакт са народом и у мањој мери су неговале овакве видове деловања. Давање милостиње на потри храма било је заступљеније у градским срединама, јер се тамо и налазио већи број потенцијалних корисника такве помоћи. Бројни манастирски типичи православног света садрже посебне одредбе у којима је одређено у ком ће правцу, по вољи ктитора бити спровођен хуманитарни рад, разрађију конкретне начине, одређују количине хране, учесталост давања и остале детаље.³ Харитативна делатност ревносно је провођена и у оквиру католичке цркве, посебно од стране монашких заједница. Истраживања су показала да од 12. века овакве активности у хришћанској цркви постају заступљеније, што се доводи у везу са повећањем броја становника, јачањем градова, али и појавама болести.⁴

Милосрђе и човекољубље су чест мотив у српским средњовековним житијима. Ове врлине красиле су српске владаре светитеље, а писци нису изостављали да поред великих дела подизања манастира, обнављања и даривања старих цркава широм хришћанског света, помену и давање милостиње убогим. Доментијан наглашава велику количину блага раздељеног манастирима, али и свима који су се око Симеона и Саве сабирали у њиховој светачкој мисији.⁵ Архиепископ Данило II истичући врлине и богоугодна дела краљице Јелене помиње да је све време свог живота провела „љубећи ниште, и дајући милостињу странима, одевајући наге, и уводећи у дом бескућнике.“⁶ Ипак, оставимо по страни хуманитарни рад појединаца, па и најзаслужнијих међу српским владарима за старање

1 Глоговац 1988, 60–66; Јефтић 2014, 327–331.

2 Crislip, 116–119; Miller 1997, 85–87.

3 *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 350, 465, 495–496, 659,

4 Davis 2014, 935–950; Scott 2015, 1–19.

5 Доментијан 1988, 82–83.

6 Данило Други, 1988, 84.

о немоћнима, подизање болница и покровитељство над социјалним установама средњег века. Овог пута размотрићемо сам допринос Српске цркве хуматираним делатностима, пре свега у виду давања милостиње.

Српска црква је од свог оснивања и великом заслугом Светог Саве уврстила у своје деловање и харитативне активности.⁷ Законоправило Светог Саве, као најзначајнији закон који уређује црквени живот младе српске државе, на више места доноси прописе о обавези старања о сиротима, убогима и болеснима. Позивајући се на каноне црквених сабора, вековима надограђивано црквено и византијско грађанско законодавство, Сава је у свој корпусу уврстио одредбе о социјално и материјално угроженим категоријама становништва. Њима се, између осталог, гарантију права на наследство, равноправно учешће у судским процесима, заштита удовица и деце, и једнакост у другим погледима друштвеног живота.⁸ Од установа са примарно харитативним деловањем у Законоправилу се помиње оснивање „часних домова“ под окриљем Цркве, као и посебна места названа „сиротима крмитељнице“ где је дељена храна и потребштине сиромасима.⁹

Не само општим законима већ и у манастирске типике Сава је унео прописе који налажу да хуманитарне активности не смеју бити запостављене. Хиландарским и Студеничким типиком предвиђене су обавезе давања милостиње на вратима храма, затим посебних обимнијих давања за време празника, као и деловање болница и странопријемница у оквиру манастира. Српски типизици у свом саставу имају посебно поглавље насловљено: „О давању на вратима“.¹⁰ Поред тога, рад манастирских болница регулисан је у посебној глави: „О болницама и болничарима“.¹¹ Јасно је да се ради о различитим видовима харитативних делатности и да су на другачији начин уређене, спровођене, а вероватно и финансиране. У досадашњим истраживањима већа пажња посвећена је сагледавању значаја манастирских болница и установа која су се старале о нези болесних, убогих, слепих, душевно оболелих и немоћних особа.¹² Ипак, чини се да је овај други вид хуманитарног деловања, давање милостиње на вратима храма, био отворенији, приступачнији већем броју људи и намењен онима из најнижих друштвених слојева.

7 Пантић 1962, 214–217.

8 Петровић 1990, 9–19.

9 Законоправило 2005, 641.

10 Студенички типик 1994, 118, 119; у Хиландарском типиком ова глава је насловљена “ О давању братији на вратима“ Свети Сава, Сабрани списи 1986, 81.

11 Свети Сава Сабрани списи 1986, 83; Студенички типик 1994, 122–125 Анђелковић, Ракићевић 2018, 69.

12 Павловић, 1952, 555–566; Катић, 1986, 201–206; Катић 1990, 10–18; Копривица 2021, 117–134

Током средњег века, као последица јачања саме Цркве и вредности које је носила у својим учењима, давање милостиње постаје израженије. Сам термин „давање на вратима“ појављује се у већем броју извора као посебан, не мање значајан вид добротворног рада у оквиру Српске цркве. Сама врата храма или капија манастира су граница између профаног и сакралног простора. Улаз у манастир је увек посебно осмишљен и архитектонски узвишен простор са ликом светитеља коме је храм посвећен изнад саме капије.¹³ „Давање на вратима“ носи у себи велику симболику прелаза те имагинарне границе. Дар примљен на вратима храма добија обележја Божјег даривања, а пружени оброк за многе сиромаше представља чак и буквално значење езистенцијалног спасења.

Студенички и Хиландарски типик у 38 поглављу, доносе прописе о начину давања милостиње, са образложењем да се на овај начин „спасење вама умножава“. Затим налаже: „А наге и босе одевати и обувати старом вашом одећом и обућом, што нећете ви сами давати, јер то не дозвољавамо, већ игуман. А треба хранити гладне и души давати, као што рекосмо, узаконеним хлебом и вином и сочивом неким, од хране ваше претекле. А ово треба од уздржаности ваше да буде, а ако није могуће, а оно нека од сувишка буде, јер и Богу је мило ако је могуће.“¹⁴ На крају поглавља типика која регулише давање на вратима стоји: „Јер нећемо никога са врата наших празна да отпуштамо“. Тумачење ових речи из типика наводи за закључак да се овај вид милостиње ревносно и чак свакодневно давао. Како се монашка исхрана заснивала на знатнијем уделу хлеба и вина, ово су били најчешће производи изношени сиротима. Не треба занемарити симболику хлеба и вина у хришћанству, те поред телесног окрепљења, узимање „тела и крви Христове“ има дубоко духовно значење. Монаси су износили и осталу храну са своје трпезе, а у том смислу типичи помињу сочиво, као скромнију храну најчешће спреману у виду варива. По свему судећи, „давање на вратима“ какво прописују типичи није захтевао велике материјалне издатке од манастира. Не само једном у овој одредби каже се да се ради о издацима „од сувишка“ или „од оног што претекне“. Ктитори, а вероватно ни сами игумани нису могли предвидети ни количине хране и осталих средстава које могу дати, али још мање потребе оних који ће затражити помоћ на вратима Божјег храма.

Поред хране типичи помињу и давање одеће убогим и сиротима. Као што је већ речено у цитираној одредби, монаси нису сами обављали овај вид давања, већ се о том старао игуман. Давање старе монашке

13 Mojsilović– Popović 1988, 153–170; Поповић 1994, 127, 138–138

14 Свети Сава, Сабрани списи, 81; Студенички типик 1994, 118–119. Анђелковић, Ракићевић 2018, 96–97

одеће сиротињи стоји у вези са преузимањем новог монашког следовања у одећи и обући које је вршено најчешће једанпут годишње. Типици прописују да монаси не могу добити ново следовање одеће док стару не предају игуману. Студенички типик наводи да се одећа сакупља целе године, а монасима се ново рухо даје на дан Св. Филипа, тада игуман сабира браћу и врши расподелу одеће и обуће „по реду према степену старешинства“. Слдовање монаха према Студеничком типиком је подразумевало: расу (огртач), кожух и клашње, мантију уколико се коме разреде, а за обућу се давао новчни износ.¹⁵ Монасима је забрањено да се издвајају одећом, а судећи према материјалима и начину израде ради се о скромној одећи сличној народном оделу нижих друштвених слојева. Ови комади одеће, сем свештеничких мантија, били су затим уступани сиротињи на вратима храма.¹⁶

Хиландарски и Студенички типик готово цело поглавље о давању на вратима и деловању манастирских болница преносе на основу Евергетидског типика. Међутим, једна мала разлика чини српске манастире отворенијим према социјалним категоријама којима је милостиња била потребна. Наиме, Евергетидски типик када говори о свакодневном давању на вратима храма каже да милостињу не треба давати женама, а разлоге оправдава великом бојазни од одступања од строгих монашких завета уколико би се свакодневно пред капијом манастира опупљао већи број жена.¹⁷ Ипак, за време великих празника када је изношено знатно више хране, пића, намирница, одеће било је дозвољено и сиротим женама да узму дар. Сава у свој превод типика није уврстио део текста који се односи на ограничење давања милостиње женама.

Исто поглавље типика говори и о деловању странопријемнице под окриљем манастира: „старима и немоћнима, који су нас спокоја ради посетили – због њих гостилницу сазидасмо“. ¹⁸ Такође, типичи помињу и „гробља за странце“ и обавезу да се умрли од тих убогих и сиротих достојано сахрањују. Ови подаци указују да обим хуманитарних и социјалних активности није завршавао на давању милостиње, да је подразумевао један шири концепт који је таквим људима олакшавао живот, давао утеху и на крају достојну сахрану.¹⁹ Деловање странопријемница уз цркве није реткост, а ради се вероватно о скромнијим објектима ван манастирског комплекса. Истраживања Хиландарског манастирског ком-

15 Студенички типик, 76–77.

16 Копривица 2022, 305–311.

17 *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 495–496; Живојиновић, 1994, 99–100.

18 Свети Сава, Сабрани списи 1986, 81; Студенички типик 1994, 119; Анђелковић, Ракићевић 2018, 96–97

19 Копривица 2021, 117–131

плекса су показала да највероватније није имао посебан објекат у виду странопријемнице. Због затворености атоске монашке заједнице овај вид деловања није могао имати веће домене, али га Хиландарски типик предвиђа преузимајући текст евергетидског узора, без обзира на очигледну неусклађеност са начином деловања атоског и цариградског храма. Међутим, деловање болнице која се временом развија у озбиљан медицински центар, представља велики допринос Хиландара у развоју хуманитарног рада и медицинских знања.²⁰ Харитативна делатност овог манастира се временом прилагођавала, болница касније прима и најтеже болеснике, а милостиња намењена убогим и сиротима проналази пут до корисника.²¹ Током 14. века многи светогорски манастири су претрпели велика разарања и губитке, а увећао се и број оних који су уточиште потражили на монашком полуострву. Подаци с краја 14. и из 15. века показују да су корисници милостиње великих и богатих манастира могли били братственици из оних који су осиромашили и пропали.

Једно од најзначајнијих сведочанстава о давању милостиње на вратима храмова Српске цркве у средњем веку сачувано је у виду натписа на цркви Богородице Љевишке, седишту Призренске епископије. Приликом обнове цркве у време краља Милутина уклесан је и натпис чији је једини садржај управо подсећање да се овај вид харитативног деловања не сме занемарити никада: „У свако доба садашње и будуће време јодишїиа, зими и лети, свих времена, шїио сам даровао ја Госїодин, сваки дан из дана да се даје мерїиик на ѱоїру, свакої месеца ѱо чейїири кабла брашна, два кабла ѱшеничної а ѱриїросїиої дуїа два кабла, каблом месечним којим је давано Николи ѱроїиомајсїору и Асїрайїу ѱроїиомајсїору, сваки месец чабар ѱиїћа (вина), исїиим чабром месечним Николиним и Асїрайїиїиим док се црква зидала и ѱоїисала, и на два месеца исїиим каблом кабал соли.“²² Давање на порти Призренске епископије је вршено свакодневно, али је ктитор уписао месечну количину брашна и вина, а двомесечну количину соли. Овде је брашно одмерено као два кабла пшеничног квалитетнијег и два кабла ѱриїросїиої, мање квалитетног млевеног жита, можда од сумјешнице која је у великој мери била у употреби међу нижим друштвеним слојевима. Интересантно је да се и соће као основни порез средњовековне Србије одмеравало тако што је половину кабла жита требало предати као отребљено и чисто, а друга половина ѱриїросїио.²³ Мера кабал је уобичајена у средњовековној Србији, а по свему судећи, у Призрену је имао исту мерну вредност као и византијски модїј (17,08 л или 12,8 кг).

20 Баришић 2006, 407–425.

21 Гранић, 1939, 165–176; Живојиновић, 1999, 64.

22 Павић 1986, 49.

23 Благојевић 2003, 16–23.

На вратима призренске катедре је месечно дељена количина од 4 кабла брашна, што одговара 51,2 кг. Сваког дана изношена је количина од око 1,7 кг брашна. Количина дељеног вина исказана је као један чабар месечно. Чабар представља једну од највећих средњовековну запременики мера за течност и обухвата око 41 литар (дм³). С. Ђирковић је истражујући средњовековне мере успоставио однос, по коме чабар обухвата 4 ведра, 16 кондира, или 32 мање посуде „красовоља“.²⁴ Овај красовољ се помиње у типцима као посуда којом су монаси добијали своје следовање у вину. Јасно је да је однос дневног и месечног следовања био усаглашен, те да је вратима храма био изношен један такав бокал вина.²⁵ Важна напомена коју овај напис садржи је да је истим мерама одређивано и следовање мајсторима који су градили храм. Извесно је да се ради о устаљеној и у пракси о прихваћеној количини хране која је потребна за достојан оброк. Монаси у манастирима су имали прецизно одређен *мерџик хлебни и вински*. Најпоузданије податке о томе доносе Дечанске хрисовуље где стоји да је *мерџик хлебни* умерен на 4 литре (од око 320 г) теста, док је *мерџик вински* исклесан у мермеру крај врата подрума, вероватно у истој запремишкој размери.²⁶ Истраживања су показала да је монашко следовање износило око 1,28 кг хлеба, а да је дневна конзумација вина такође процењена на 1,28 л пића.²⁷ Ова количина приближно је приближно једнака једној *оки*, турској мери која је дуго била у употреби, јер је стојала у сразмери са старим византијским мерама.²⁸ Довођењем у везу сазнања о мерним јединицама и количини мертика са подацима из натписа о давању на вратима Призренске епископије, долази се до закључка да су мере усаглашене и оброк изношен као милостиња није омаловажаван, већ је изједначен са мајсторским или монашким оброком.²⁹

Натпис са надвратника Богородице Љевишке једино је сведочанство о давању соли у виду милостиње. Количина на овај начин издвојене соли исказана је: *на два месеца исџим каблом – кабал соли*, односно пола кабла месечно.³⁰ Такође, појашњено је да је овај кабал иста мерица којом је мерено и брашно и да је једнак оном следовању које су добијали мајстори. По свему судећи, ради се о византијском модију, те је месечно дељена

24 Ђирковић 1997, 157.

25 Новија истраживања М. Штетић о винском мертику у извесном мери коригију старије ставове о красовуљу као мери за вино. Ипак, јасно је да је постојала мера која је стајала у корелацији са чабором у односу 1: 32. Штетић 2021, 54–56; Штетић 2022, у штампи.

26 Милојевић 1880, 63, 135; Ивић, Ђрковић 1976, 135, 274.

27 Копривица 2022а, 296–297; Штетић 2022, у штампи.

28 Ђирковић 2001, 111–114.

29 Копривица 2022а, 297; Штетић 2022, у штампи.

30 Павић 1986, 49.

количина од 6,4 кг соли. Давање соли као милостиње има велики значај јер овај артикал није био јефтин, нити лако доступан људима из најнижих друштвених група. Призренска епископија је располагала довољним количинама соли да је могла поред подмиривања сопствених потреба извештан део издати у виду милостиње.³¹ Повеља краља Стефана Уроша III Призренској епископији сведочи о приходу од 50 спуди соли из Светог Срђа (око 1.650 кг), стога спровођење ове добротворне активности није представљало велики терет за богату епископију.³²

Из времена краља Милутина сачувано је још једно посредно сведочанство о *давању на врајшима*. Српски краљ се обнављајући цркву Светој Јована Крститеља у Цариграду, у Продрому, постарао и о подизању болнице и стационара за најтеже болеснике. Архиепископ Данило II записао је не само подвиг српског владара у унапређивању медицине у византијској престоници, већ и на пољу давања обилних милостиња сиротима који су се окупљали око храма: „и до данас се сваки дан износи на порту обилно вина и хлеба и друге различите хране, ради довољног давања ништима и странима, и свакоме коме треба.“³³ Овај податак, као и запис да призренске цркве, сведоче да су у време краља Милутина харитативне делатности црквених установа постале уређеније и прописане од стране ктитора. Извесно је да су ктитори обезбедили и материјална средства за спровођење оваквих дела. Већ је давно С. Троицки указао да се ктиторство не односи само на подизање манастира, већ је завештана имовина могла користити и за хуманитарне и социјалне установе.³⁴

Српске манастирске повеље ретко помињу *давање на врајшима*, милостињу и храњење убогих. Наспрам тога, постојање болница или других таквих установа уз манастире најчешће је поменуто у повељама уз прецизнија образложења о начину рада и финансирању. Једина манастирска повеља која изричито налаже свакодневно изношење obroка на вратима је Светоарханђеловска хрисовуља, у којој је предвиђено: „и да се даје на порту 12 мертика“.³⁵ Поред важности саме чињенице да овај вид давања прописан у повељи међу бројним одредбама са снагом закона и са обавезом поштовања, пажњу завређује и количина прилога који се даје. Већ је речено да је *мертик* количина хране и вина, која чини дневно следовање сваког монаха у манастиру. То значи да је на манастирским вратима сиротињи дељена количина за дванаест таквих потпуних obro-

31 Копривица 2022а, 128–131.

32 Мишић 2009, 17, 22.

33 Данило 1988, 131; Живојиновић 1975, 108.

34 Троицки 1935, 99–101.

35 Мишић, Суботин –Голубовић 2003, 111, 141.

ка. У поређењу са давањем на порти Призренске епископије ради се о знатно већој количини хране и пића. Још значајнији је искорак у схватању значаја давања милостиње на вратима ако се пропис о давању 12 мертика у Светоарханђеловском манастиру упореди са одредбама Студеничког или Хиландарског типика. Док стари типиси подразумевају сасвим симболично изношење вишкова са монашке трпезе, у задужбини цара Душана давање на вратима би се могло сматрати знатним издатком, посебно ако се узме у обзир да се ради о свакодневном даривању. Истраживања о економији манастира, као и прописи Душановог законика указују да је једног калуђера у манастиру издржавало око 20 кућа са метохије. Уколико се прихвати да је монашки мертик за трпезом био исти оном који је изношен на вратима храма онда је само за обезбеђивање средстава за овај вид хуманитарног рада било је потребно око 240 кућа, тј. од неколико села са властелинства.³⁶ Када се на овакав економски начин сагледа обавеза манастира онда добија на важности њена хуманитарна мисија и жеља ктитора да његова задужбина премaши претходне у овом погледу. Манастир Светих арханђела је поред *давања на вратима* своју харитативну делатност остваривао и кроз рад болнице у оквиру манастирског комплекса. Капацитет болнице је, такође, одређен на 12 постеља, а обезбеђени су посебни приходи са одређених имања за њено издржавање. Овде се ради о медицинском центру затвореног типа у коме су лечени само пацијенти од акутних болести: „и ко се разболи да је у болници а хромца и слепца да не буде у њој“.³⁷ Међутим, кроз велики број изношених obroка на вратима храма, подмириване су потребе управо таквих убогих, слепих и неспособних те они нису одбачени, већ су само утеху и храну добијали ван болнице и манастирског комплекса.³⁸ Извори не помиње деловање странопријемнице под окриљем Светоарханђеловског манастира, али близина град и здравствени услови 14. века извесно су привлачили већи број оних који су милостињу тражили пред царском задужбином.

Питање харитативне делатности Цркве није заобиђено ни у Душановом законуку, где се чл. 28 посебно бави овом тематиком. Законик налаже „*И ѿ црквама да се хране убоѿи, како је ѿройисано од кѿишиѿора. Коли им од мѿѿройолиѿиѿа или од ейискоѿиѿа или од иѿумана не да храну, да се лиши достѿојансѿива.*“³⁹ Одредба је општег карактера и њоме нису регули-

36 Копривица 2022а, 318.

37 Мишић, Суботин –Голубовић 2003, 112, 142.

38 Ненадовић 1991, 47–56; Копривица 2021, 125–127.

39 Радојчић 1962, 47, 96; Бубало 2010, 80, 159.

сани начини како би црквене установе спроводиле старање о сиротима и убогима. Међутим, присутно је позивање на поштовање воље ктитора, односно да уколико су оснивачи или дародавци одредили и обезбедили приходе за харитативна давања да се иста имају ревносно спроводити. Пажњу привлачи веома строга казна коју Законик предвиђа, а односи се на одузимање достојанства високим црквеним лицима. Треба размотрити и саму потребу да једна оваква одредба уврсти у Законик. Да ли су до средине 14. века цркве и манастири запоставили овај вид своје активности, или се ради о једној од одредби којом се нормира већ постојећа пракса? Могло би се претпоставити, како питање *храњења убогих* или старање о другим групама социјално угрожених категорија није било прецизније решено или прописано, да је остављало места за произвољности црквених усанова, или чак злоупотребе. Интересантно је да Душанов законик не помиње деловање манастирских болница и других усанова сличне намене које су такође постојале под окриљем Цркве. *Храњење убогих*, како ову дужност назива Законик, је остваривано пре свега кроз већ познат обичај *давања на вратима*, или кроз деловање странопријемница. По свему судећи, законодавац налаже најопштији вид харитативног деловања и то је дужност свих цркава, као епископских тако и ктиторских храмова – манастира. Важност ове одредбе Законика лежи и у томе да општи законски акт показује старање о најнишим категоријама друштва, о бескућницима, социјално угроженим и убогима.⁴⁰

Поред свакодневних или честих изношења милостиња, које се како Законик прописује очекивало од свих значајнијих цркава у земљи, постојала су и посебна милосрдна давања поводом празника или одређених помена. Прослављање највећих хришћанских празник је увек обележавано светло и свечано.⁴¹ Окупљање света око цркава и манастира тада је било веће него обичних дана те су у количине хране и вина изношене на вратима биле знатније. Свети Сава у типцима заповеда монасима да поводом празника Богородичиног Успења: „*гајете на вратима колико јод можете, а наша ће Вам рука у њоме њомајати*“.⁴² И у Хиландару се налаже да се током прославања овог празника: „*уведе на трпезу колико је могуће, и на вратима подајте хлеба и вина колико буде братије*“.⁴³ Међутим, оваква прослављања нису била честа. Типици давање на вратима предвиђају још једино на празник посвећен Светом Симеону, односу по-

40 Соловјев 1980, 194–195; Копривица 2022а, 316–317.

41 Бојанин 2005, 45–67.

42 Студенички типик 1994, 68–69.

43 Свети Сава, Сабрани списи 1986, 61.

водом посебног обележавања помена ктитору.⁴⁴ Начин служења помена ктитору установљен пре свега у Студеници и у склопу неговања култа Св. Симеона, имао је утицаја и на касније обликовање киторског прослављања у манастирима. Извори сведоче да су поједини дародавци или ктитори тражили од манастира да се на дан служења њихових помена, износи и милостиња сиромасима. Оваква давања најчешће су обезбеђена из прилога или прихода које су такви дародавци уступали манастиру или посебним уговорима одредили.⁴⁵ И у византијској традицији познато је да је црквена установа дужна да спроводи вољу оних који који су захтевали да се њихова имовина раздели сиротињи, или да се на дан нечијег помена износи милостиња.⁴⁶ У уговорима о куповини адрфата и уговарању помена које су склопили Лазаревићи са светогорским манастирима, готово редовно се помиње обилнија монашка трпеза, *џриливак* у вино и давање милостиње, или да се *сиромашна браћија џушиџаџи у манасџир на кољиво и на џрџезу*.⁴⁷

Бригу деспота Стефана Лазаревића о убогим и сиротима описао је Константин Филозоф који сведочи о оснивању странопријемнице у Београду у којој „болне и станце храњаше и олакшање њима даваше“. ⁴⁸ Мисија харитативног рада идаље је стављана под окриље Цркве те је уз ову београдску странопријемницу основана црква Св. Николе. Такође, овај вид помоћи није занемарен ни у деспотовој највећој задужбини манастиру Ресави. Константин Филозоф сведочи: „А дође и мношво просјака да прими једнаку милостињу коју им всегда штедро даваше.“⁴⁹ Немирна времена, чести ратови, глади и епидемије доносили су и већи број оних којима је милостиња пред црквеним вратима била једина утеха.

Кроз све врсте харитативног рада црквених установа испољавано је саосећање, самилост и утеха према онима којим је то било најпотребније. Ипак, чини се да кроз институцију давања милостиње на вратима црква постигнут најмасовнији допринос социјалног старања. Иако наизглед скромна изношења хране, хлеба, пића, одеће, али истовремено у великом броју храмова, постигнуто је да је велики број људи могао обезбедити своје егзистенционалне потребе. Стога Српска црква у средњем веку, поред неоспорне духовне бриге, преузима на себи и значајно социјално старање о верницима.

44 Студенички типик 1994, 111, 129.

45 Копривица 2022б, 209–221.

46 *Byzantine Monastic Foundation Documents* 2000, 493–494.

47 Младеновић 2007, 316, 324–325.

48 Константин Филозоф 1989, 102.

49 Константин Филозоф 1989, 104.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

- Анђелковић Маја, Ракићевић Тихон (2018): Свети Сава, Студенички типик, Манастир Студеница.
- Byzantine Monastic Foundation Documents* (2000): Thomas J., Constsntinides Hero A. (ed.) Washington D.C.
- Бубало Ђорђе (2010): Душанов Законик, Београд
- Данило Друји (1988), Животи краљева и архиепископа српских, Службе, прир. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 6, Београд.
- Доментијан (1988), *Живоїи Свеїїоїа Саве и Живоїи Свеїїоїа Симеона*, прир. Р. Маринковић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 4, Београд.
- Законоїравило Свеїїої Саве* (2005), прир. М. Перовић, Љ. Штављанин– Ђорђевић, Београд
- Ивић Павле, Грковић Милица (1976), *Дечанске хрисовуље*, Београд .
- Конїїснїиин Филозоф* (1989), Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића, прир. Г. Јовановић, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 11, Београд.
- Милојевић, Милош (1880): *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД XII, Београд.
- Мишић Синиша Суботин–Голубовић Тајана (2003): *Свеїїоарханђеловска хрисовуља*, Београд.
- Мишић Синиша (2009): *Хрисовуља краља Сїефана Уроша III Призренској ейискоїији*, ССА 8, 11–36.
- Младенивић Александар (2007): *Повеље и йосма десїїоїа Сїефана Лазаревића*, Београд
- Павић, Миодраг (прир) (1986): Стари српски записи и натписи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, Београд
- Радојчић, Никола* (1960): Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354, Београд.
- Свеїїи Сава Сабрани сїиси* (1986). прир. Д. Богдановић, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 2, Београд.
- Сїуденички йїийик* (1994): Цароставник манастира Студеница, прир. Т. Јовановић, Београд

Литература:

- Баришић Ранко (2006): Хиландарска болница, *Чейїврїїа казивања о Свеїїој Гори*, Београд 407–425.
- Бојанин Станоје (2005): Забаве и светковине у средњовековној Србији (од краја XII до краја XV века), Београд.
- Глоговац Милован (1988): *Харїїаїйивна делайїносїи цркве*, Богословље 10, 60–66.
- Гранић Филарет (1939): *Одредбе Хиландарскої йїийика о харїїаїйивној делайїносїи манасїиира у вези са аналоїним одредбама ранијих и сїїовремених йїийика їрчких ауїїономних манасїиира*, Глас СКА 91 165–176.

- Davis J. Adam (2014): *The Social and Religious Meanings of Charity in Medieval Europe*, *History Compass* 12, 935–950.
- Живојиновић Мирјана (1994): Хиландарски и Евергетидски типик, подударности и разлике, *Зборник радова византиолошкој инстџиуџа* 33, 85–102.
- Живојиновић Мирјана (1998): *Истџорија Хиландара 1, од основањаманстџира 1198. до 1335 џодине*, Београд
- Јефтић Марко (2014): Свето Писмо и Свето Предање као основа харитативне деланости Цркве, Српска теологија данас 6.
- Катић Реља (1986): Болница Светог Саве у Студеници. *Осам векова Стџуденице*, Свети архејерејски синод Српске православне цркве, 201–206.
- Катић Реља (1990): *Срџска средњовековна медицина*, Горњи Милановац.
- Копривица Марија (2021): „Уџочишџије болесним и немоћним“ – болнице и стџационари код окриљем срџских средњовековних манастџира, Пошаста на тлу средњовековних српских земаља (епидемије, непогоде, глад), ур. С.Мишић, К.Митровић, Београд, 117–132.
- Копривица Марија (2022а), Властелинства и економија манастира, Београд-Ниш.
- Копривица Марија (2022б), Помени ктиторима: прилог проучавању ктиторских права у средњовековној Србији, *Визанџијско словенска чџенија* 5, Ниш.
- Мирковић Лазар (1963): Нешто о визанџијским и српским болницама у средњем веку, *Гласник, службени лист Срџске џравославне цркве* 44, 384–391.
- Miller Timothy (1997): *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, Maryland
- Мојсилџић– Поповић Светлана (1988): Monastery Entrances around the Year 1200, *Стџуденица и визанџијска умејност џоко 1200*, ур. В.Ђурић, Београд, 153–170.
- Ненадовић Слободан (1991): Манастир светих Арханђела код Призрена и његова болница, задужбина цара Душан, изграђени у времену од 1343. до 1352. године. Пред почетак радова на обнови, *Архив за истџорију здравствене кулџуре Србије* 20, 1/2, 47–56.
- Петровић Миодраг (1990): *Крмчија Светџој Саве о зашџишџији обесџрављених и социјално уџрожених*, Београд.
- Поповић Светлана (1994): *Крстџ и круџу, архџиџекџура манастџира у средњовековној Србији*, Београд.
- Соловјев Александар (1980): *Законик цара Стџефана Душана, 1347. и 1354. џодине*, Београд.
- Scott M. Anne (2015): Experiences of charity– complex motivations in the charitable endeavour, с. 1100-с.1650, in: ed. A.M. Scott, *Experiences of Charity 1250–1650*, Routledge, 1–19
- Троицки Сергеј (1935): Ктиторско право у Визанџији и Немањџићкој Србији, *Глас СКА 168, Одељење друшџтвених и филолошких наука* 86, Београд, 81–151.
- Ђирковић Сима (1997): *Мерење и мере у средњовековној Србији, Рабојници, војници, духовници*, Београд, 135–168.
- Ђирковић, Сима (2001): *Ока на момка, метџролошка димензија оброка*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–2001, 111–114.

Crislip T. Andrew (2005): *From Monastery to Hospital: Christian Monasticism and the Transformation of Health Care in Late Antiquity*, Michigan.

Штегић Марина (2021), *Виноградарство у средњовековној Србији*, Београд

Штегић Марина (2022), Мертик вински – вино као део исхране у световном и црквеном животу у средњовековној Србији, *Етнoантiоyолошки прoблеми*, у штампи.

Marija Koprivica

„GIVING AT THE DOOR” – CHARITY AND HUMANITARIAN WORK OF CHURCH INSTITUTIONS IN MEDIEVAL SERBIA

The Christian Church has been aiming for centuries to help believers through its activities not only in the spiritual field, but also through charitable activities, almsgiving, helping the poor, founding charity institutions and medical centres. “Giving at the door” is one aspect of such action which was mentioned in the Serbian medieval sources and it implies taking food, clothes and other necessities outside daily or occasionally for the poor who gathered in front of the churches.

The Studenica Typikon and the Chilandar Typikon contain a separate chapter entitled “Giving at the door”. It was expected that monks would take food surpluses from their dining tables in front of the church gate daily. Moreover, during major festivities larger quantities of meals and other alms were taken outside. Monks were obliged to give their old clothes and shoes before they got new ones, and the prior distributed old items to the poor.

This aspect of acting was cherished within the Serbian Church in the later period of the Middle Ages. During the restoration of the church Our Lady of Ljeviš, the seat of the Prizren Bishopric, the inscription was carved at the entrance and it testifies about the obligation to take alms to the church door “daily, every single day, at all times”. On this occasion the amount of flour, wine and salt was precisely prescribed. The note that the builders who were building the church received the same meal is also interesting. In the official document with a gold seal for the Monastery of the Holy Archangels near Prizren, Stefan Dušan prescribed that 12 complete meals had to be taken outside every day. These data demonstrate that this aspect of humanitarian work of the Church took on greater proportions and that there was a transition from the original food surpluses from monks’ dining tables to larger quantities, even rations and quantities were described in more detail. Finally, Dušan’s Code prescribed that in all churches of the Serbian land alms had to be given and that the poor had to be fed under threat of depriving bishops or priors who did not implement this decision of dignity. These and other data reveal that the Serbian Church in the Middle Ages assumed an important role of social protection of the poor.

Key words: *charity, giving at the door, Serbian Church, Middle Ages, poor people.*